Juan Mamo u s-Sigrieti ta' Wlied in-Nanna Venut

Adrian Grima

Sentejn wara li spiċċa jippubblika r-rumanz straordinarju *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, Juan Mamo xandar novella bl-isem ta' "F'Tarf il-Mazzita ż-Żbiba!" fil-gazzetta *Dr. Xecchec* tal-25 ta' Frar 1933.[1] L-istorja titkellem dwar wieħed Kalċidon, bniedem rett għall-aħħar u "nobilissmu" li "kien jgħaġġiblek lin-nies bit-tieba tiegħu." Kull nhar ta' Sibt kien jitgħaxxaq jagħti l-karità lit-tlaleb li kienu jinġemgħulu wara biebu bit-tużżani. Kuljum kien jisma' l-quddies ta' l-ewwel, iqerr kull nhar ta' Sibt u jitqarben il-Ħadd, u kien "miktub fis-Seba' Kunfraternitajiet u Arċikunfraternitajiet."

L-inkwiet għal dan il-"bniedem tal-ħaqq u s-sewwa" beda meta sid il-kera pprova japprofitta ruħu mit-tjubija ta' Kalċidon u qabad u għollielu l-kera nofs lira f'daqqa fix-xahar għax irraġuna li dik il-karità li Kalċidon kien qed jagħmel mal-fqar aħjar jagħmilha miegħu. Fl-istess żmien li nqalgħet din il-kwistjoni li wasslet biex Kalċidon u sid il-kera jispiċċaw il-Qorti, "il-Partit Bolxevista tal-Ħaddiema," jikteb Mamo, "kien qiegħed jikkumbatti lir-rgħiba sidien billi jagħmlilhom Liġi" u Kalċidon, minkejja l-oppożizzjoni tal-Knisja, qabel mal-liġi l-ġdida li deherlu li kienet sewwa. Imma minħabba din il-pożizzjoni li ħa kontra l-"Pasturali" tal-Knisja, il-Kappillan ma beriklux, u skond Mamo "Tilfu t-tnejn: il-Kappillan il-flus u tiġieġa u Kalċi t-tberika."

Meta Kalċidon miet, in-nies li kienu qegħdin fit-triq innutaw li l-karru li kellu jieħdu lejn iċ-ċimiterju ma kellux salib. It-tfal bdew "jiġru wara, jgħajtu, u nisa ta'

ħabba ħafna jobżqu fl-art u jagħmlu salib fuq żaqqhom u jħarsu ikreh." Mamo jġib lin-nies jikkummentaw fuq ħajjet Kalċidon li skond huma kien "kisirhe ma' ta' fowq" u issa kellu jsib ruħu f'"ebbissi iżjed ħomor mill-bandiera li gawda." Fost dawn in-nies kien hemm: wieħed qed jiġbor iż-żibel; ieħor li jbigħ il-karawett; Ġakki tal-bigilla; Ċikka li kienet ġejja minn fuq il-mastella tal-ħasil; wieħed li kellu idu mċappsa waqt li waqaf mix-xogħol ta' taħmil ta' fossa; Mariroż, li kienet imbaqbqa mill-ġlieda manja ma' ġaritha li għajritha minn kollox; u raġel ieħor b'ħalqu mċappas bil-meraq ta' ikla patata tal-gaxen.

Huma u joqtlu lil Kalċidon imlaqqam it-Twajjob bil-kliem, għaddiet motorcar tiġri b'50 mil fis-siegħa li "ma rathomx u seħqet 'il xi erbgħa minnhem": Wiżu tal-Bużnajk, Vestru ta' Karċaħni, Mariroż ta' Burdliequ, u Stejfen ta' Żafżaf. "Tajrithom lejn is-sema firrrr," jikkummenta Mamo, "min b'saqajh b'taħmil il-fossa, min b'idejh imċappsin bil-bagħar u min b'xofftejh imdellka b'ikla gaxen ta' l-Ingliż."

Ix-xebh tematiku u sa ċertu punt strutturali ma' *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka* jista' jgħin biex nanalizzaw it-tmiem vjolenti tar-rumanz. F'din in-novella, Mamo jagħtina l-impressjoni li l-mewt ta' l-erbgħa min-nies hija retribuzzjoni immedjata għan-nuqqas ta' karità Kristjana u l-ingratitudni tagħhom lejn bniedem twajjeb, jiġifieri mhux biss rett fil-ħajja personali tiegħu iżda wkoll qalbu tajba ma' ħaddieħor. L-istorja ta' Mamo "tikkundanna" l-viltà tan-nies li ġġudikawh ħażin minkejja li hu dejjem għamel il-ġid minħabba li f'għajnejhom kisirha ma' Alla għax ma qabilx mal-Knisja Kattolika Maltija. Iżda l-kundanna ewlenija ta' din in-novella moralistika – kif inhuma ħafna min-novelli ta' Mamo – taqa' fuq il-Knisja Kattolika Maltija, li rat biss l-interessi tagħha u fittxet li teħodha kontra l-Partit Laburista li ried iktar ġustizzja soċjali, u fuq l-injoranza tal-Maltin. L-aħħar żewġ sentenzi tan-novella jikkonfermaw li l-mewt ta' l-erbgħa min-nies hija kastig għall-ingratitudni u l-injoranza tagħhom u ta' sħabhom: Xi ħadd, donnu n-narratur stess, jistaqsi b'mod retoriku: Dawk li mietu ma kinux dawk li bdew "jikkummentaw fuq it-twajjeb Kalċidon?" U t-tweġiba tfisser il-moral ta' l-istorja: "U mela min tridhom ikunu, f'ġieħ dik ommok!"

In-novella tikkundanna d-diskors fieragħ imma jweġġa' u jkisser ta' "ċorma" Maltin li, bħall-"motor mitlufe" li qatlet in-nies minħabba li ngarret mis-saħħa prepotenti u distruttiva tagħha stess, joqtlu b'mod inġust lil individwi bħal Kalċidon. Minħabba li huma "medhijin u mitlufin fis-saħna tad-diskors," bħall-karozza li tilfet kull kontroll fuqha nfisha, in-nies bla skola jħallu d-diskors tagħhom jiġri bihom u minflok għodda pożittiva ta' komunikazzjoni jsir magna li toqtol.

L-Emanċipazzjoni tal-Poplu u l-Knisja Kattolika

Novella oħra ta' Mamo, "Fl-Aħħar Alla Laħqu!" imxandra ftit xhur qabel f'*Il-Berqa* tal-31 ta' Diċembru, 1932, taqbad l-istess temi. Feliċjan huwa "raġel ta' kelmtu; iħobb is-sewwa, iħenn għal min hu agħar minnu, u ta' dmiru fil-ħwejjeġ tar-ruħ." Iżda l-Maltin ikkundannawh għax "kien tal-fehma li Lord Strickland sejjer jiswa ta' ġid lil Malta" u "li jekk f'Malta ma jkunx hawn min iżomm iebes lill-Klikek, allura miskin hu min ikun fid-dafar! Dak kollox!" Il-kundanna, jgħidilna Mamo f'din in-novella ppubblikata f'gazzetta ta' Strickland stess, ġiet mingħand "l-imjassra mill-Klikek, dawk l-imħollijin apposta injuranti, fanatiċi, bigotti, biex jaqdu b'biċċa għodda f'waqt il-ħtieġa." L-imjassra li jikkundannawh, bħal fin-novella "F'Tarf il-Mazzita ż-Żbiba!" huma, fost l-oħrajn, "geġwiġija nisa pċielaq miġburin f'rokna jwerdnu, u dawk li kienu taħt il-kampnar ipejpu u jreddnu," nies li jħallu d-diskors jiġri bihom u nies li jsibu l-kenn taħt il-kampnar tal-Knisja, u għalhekk taħt il-ħarsien tagħha. Feliċjan miet ta' 96 sena imma fit-triq in-nies jgħidu li Alla kkastigah bil-mewt għax kien favur politiku li għal xi żmien ħadha wkoll kontra l-Knisja u kontra l-politiċi li kienu jippretenduha li kienu pampaluni tagħha.

Mamo jagħlaq in-novella b'dijatriba kontra l-injoranza ta' niesu stess (li tikxef ukoll il-preġudizzji tal-kittieb u tal-poplu kontra l-Afrikani). "Maltin! Taħsbu intom li biex issib l-injoranza tas-slavaġ trid tmur fil-ġewwien ta' l-Afrika? Qalb it-tigri? Le, leee." Mamo jikteb li "Aħna l-Maltin għadna lura bis-sħiħ, jew fostna għad fadal slavaġ qatigħ, għax hekk ġejna mħollijin, ma nafu xejn u jidhrilna li nafu ħafna."[2] Bħalma jagħmel f'*Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, Mamo jixħet il-ħtija ta' din l-injoranza fuq il-klassi "l-għolja" Maltija, fuq dawk li kellhom il-ħila u d-dmir jgħallmu lill-poplu imma minflok, b'mod malizzjuż, raw li kien jaqblilhom iħallu lill-poplu "injurant," "fanatiku," u "bigotta" biex ikunu jistgħu jinqdew bih kif jidhrilhom. Evarist Bartolo jinnota li "Parti kbira miż-żmien li qed jikteb dwaru Mamo, il-popolazzjoni Maltija ta' 'l fuq minn 21 sena kienet tlaħħaq madwar 114 000. Minnhom setgħu jivvutaw biss 8, 980 raġel." Dawk eletti fil-Kunsill tal-Gvern kienu "jirrappreżentaw lill-klassi ta' fuq biss."[3]

Mamo kien jemmen li l-edukazzjoni kienet għodda ta' ġustizzja soċjali li biha l-poplu seta' jinħeles mill-oppressjoni ta' dawk il-ftit Maltin li sa minn dejjem kellhom kontroll fuq id-destin ta' nieshom. Il-Maltin kienu "injuranti, fanatiċi" minħabba l-"klikka" li ħalliethom lura hekk għal eluf ta' snin.[4] L-Ingliżi ma jaħtux; il-ħatja huma l-klikka jew "klikek," il-Maltin li jridu jilluppjaw

lill-poplu l-fqir "bil-klemijiet (biss!) ta' patrja, bandiera u reliġjon!"[5] jiġifieri s-sinjuri, il-professjonisti u l-kleru, u magħhom il-kittieba romantiċi stabbiliti li Mamo jiddieħaq bihom f'bosta mumenti fir-rumanz tiegħu. Min-naħa l-oħra, Armaġużarma huwa "kampjun tat-80 fil-mija tal-poplu mħolli kif riduh u għadhom iriduh il-ħakkiema: huwa f'partit pulitiku [...] li għandu mnejn lanqas jafu bih li hu magħhom, bħalma huma bosta."[6] Madankollu, hemm faċċata oħra marbuta ma' dan il-ħolqien ta' immaġinarju kulturali indiġenu ta' patrija u nazzjon: Albert Memmi jgħid li biex l-ikkolonizzati jirribattu l-"mitoloġija negattiva" li jitfgħu fuqhom il-kolonizzaturi joħolqu kontro-mitoloġija, mit pożittiv li fil-każ tal-Maltin jidher sew fil-kitba romantika, speċjalment ir-rumanzi storiċi-romantiċi li tant jiddieħaq bihom Mamo.[7] Skond Memmi dan ifisser li huma u jiħduha kontra l-kolonizzaturi tagħhom, l-ikkolonizzati jkomplu jaħsbu, iħossu u jgħixu kontra, u għaldaqstant, skond il-mudell tal-kolonizzaturi u l-ikkolonizzati.[8]

Mamo jippreżenta lill-Knisja Kattolika Maltija bħala ostaklu ewlieni għall-edukazzjoni u l-emanċipazzjoni tal-poplu minħabba li kien jaqblilha tħalli lill-fidili tagħha bla tagħlim biex tkun tista' tikkontrollahom kif jaqbel lilha. Fir-rumanz dan l-aspett oppressiv tal-Knisja joħroġ l-aktar fil-karattru stupidu imma invadenti ta' Frappawl u jilħaq il-qofol tiegħu meta Frappawl jaħraq il-kotba ta' awturi bħal Voltaire, Anatole France, Emile Zola, Albert Einstein, u Immanuel Kant għax iqishom bħala kuntrarji għat-tagħlim tal-Knisja Kattolika. Dan il-ħruq ifakkarna fil-preġudizzju tal-Knisja u s-soċjetà Maltija kontra l-qari u l-għarfien li huwa wieħed mit-temi ewlenin tar-rumanz *Leli ta' Ħaż-Żgħir* (1938) ta' Ġużè Ellul Mercer li ħareġ ftit snin wara *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*; ifakkarna wkoll fil-każ ta' l-attivisti xellugin, fosthom Mamo, li f'Marzu ta' l-1933, madwar sena u nofs wara l-pubblikazzjoni ta' l-aħħar faxxiklu tar-rumanz tiegħu, saret tfittxija fir-residenzi tagħhom mill-awtoritajiet kolonjali Ingliżi għal materjal sedizzjuż skond l-Ordinanza dwar il-Prevenzjoni ta' Propaganda Sedizzjuża ta' l-1932.

F'*Leli ta' Ħaż-Żgħir* il-protagonist ma jitfarrakx minħabba l-kotba u l-awturi li kien jaqra, kif isostni r-rumanz innifsu, kotba li ħafna minnhom isemmihom Mamo wkoll, imma minħabba s-sens ta' ħtija u biża' li tiżra' fih il-komunità li jgħix fiha ddominata minn konservattiżmu Kattoliku, komunità li la tifhmu u lanqas trid tifhmu. Waqt li fil-każ tar-relazzjoni illeċita tiegħu ma' Klara hu jħoss mill-bidunett li qed jagħmel ħażin, fil-każ tal-kilba tiegħu għall-qari u t-tagħlim, is-sens ta' ħtija jixxettel fih minn influwenzi esterni. Ir-rumanz

iqiegħed l-imħabba għall-mara "pura" (u sterjotipika) tiegħu Vira kontra l-kilba tiegħu għall-kotba meqjusin (sterjotipikament) bħala "impuri."[9]

Il-każ tas-Sedizzjoni ta' l-1933 ukoll jixħet dawl interessanti fuq il-ftehim bejn l-awtoritajiet kolonjali Ingliżi u l-Knisja Kattolika. Fost ir-residenzi li fihom saru t-tfittxijiet kien hemm dawk ta' l-attivisti Salvu Pulis u Carmelo Carabott, u l-kittieba Ġużè Orlando u Ġino Muscat Azzopardi, li lkoll jissemmew kemm-il darba fir-rumanz ta' Mamo. Ftit mill-pubblikazzjonijiet li nġabru mid-djar ta' l-akkużati kienu *Wages, Labour and Capital* u *Manifesto of the Comunist Party* ta' Karl Marx (u Friedrich Engels); għadd ta' gazzetti Ingliżi, Taljani, u Sovjetiċi, u magħhom *Il-Bandiera tal-Maltin* ta' Manwel Dimech; *Faxxiżmu* u *L-Ewwel ta' Mejju* ta' Salvu Pulis u *Il-Fakar* ta' Wiġi Azzopardi; *Ai Soldati. Agli Operai* ta' Leo Tolstoy; u t-test ta' xandira ta' George Bernard Shaw.[10] Wieħed mis-sitta li eventwalment tellgħuhom il-Qorti u sabuhom "ħatja" kien Carmelo Carabott, li għamel żmien librar ta' l-Għaqda Soċjalista Maltija li kien ilu attiv fiha sa mill-1927.[11] *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka* jsemmi lil Salvu Pulis u Karmnu Carabott taż-Żejtun flimkien ma' "Mamu" nnifsu u oħrajn minn bnadi differenti, fosthom il-Birgu u l-Isla, bħala membri ta' xirka ta' nies imdawlin li kellhom stamperija żgħira u ħafna kotba.[12] Aktarx ir-rumanz qed jirreferi proprju għall-Għaqda Soċjalista Maltija.[13] Il-prosekuzzjoni akkużat lil Carabott u lill-Għaqda soċjalista li kellhom l-għan li jkissru l-monarkija, l-ordni soċjali, u r-reliġjon tal-Maltin.[14] "*Carabott was accused of clandestinely circulating and selling communist, socialist, rationalist, and atheistic literature, and of trying to undermine the religious beliefs of the people in order to guide them into atheism.*"[15] Fir-rumanz, mingħajr ma seta' jkun jaf x'kellu jiġri sena u nofs wara, Mamo jirreferi b'mod indirett għall-għaqda soċjalista u għall-"kotba li jimlew il-moħħ imxerrdin 'il hawn u 'l hemm fuq l-ixirka tal-ġebel" li eventwalment ġabuhom fl-inkwiet fl-1933.[16] L-istoriku John Chircop jgħid li permezz ta' dan l-attakk li sar fuq l-attivisti riformisti, "*The colonial government and the local Church, which carried the ideological banner of the ruling classes, united in their efforts to destroy the very first signs of proletarian organization.*" Barra minn hekk, in-Nazzjonalisti u l-Knisja wettqu rebħa fuq il-moviment riformista li kien jinbet fil-pajjiż.[17]

Dan kollu, minkejja li jseħħ wara li xxandar ir-rumanz, jagħti ħjiel tajjeb tas-soċjetà li fiha u dwarha kien qed jikteb Mamo f'*Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*. Fost il-kotba li jsib Frappawl, testi li kien tahom lill-Maltin innoċenti l-Isqalli xewwiexi Luretu Nullo, kien hemm xogħlijiet ta' Marx, Stirner, Papini, Nietzsche, Voltaire, Anatole France, Emile Zola, Einstein,

Lea, Da Verona, Dordau, Oriani, Mariani, Maurett, Tolstoy, Kant, u "fuq kollox *Storia Critica della Inquisizione di Spagna* tal-famuż ex-inkwiżitur Llorente." Frappawl idur lejn Ġakbu, wieħed mill-emigranti Maltin: "Ma tafx li kull min jaqra dawn huwa għall-infern rasu 'l isfel? Ma tafx li huma tad-dimonju?"[18] Dawn il-"kotba tal-ħuġġieġa," kif isejħilhom Mamo fir-rumanz, kienu "kotba li jekk isibuhom fuq il-Monti l-erba' ħuttafa-kotba, Tankred Borg, Juan Mamo, Ġużè Gatt u Salvu Pulis, mhux żgur li kienu jidħlulhom għax-xiri!"[19]

Il-ħruq tal-kotba minn Frappawl (u l-Knisja li jirrappreżenta) huwa wkoll marbut direttament mat-tmiem traġiku ta' l-emigranti. Meta l-qassis jaħraq il-kotba fil-kamra ċkejkna u ffullata li kienu jgħixu fiha, jispiċċa jqabbad kulm'hemm u l-emigranti Maltin jitilfu dak kollu li kellhom bejn dawk l-erba' ħitan u jkollhom jitilqu minn hemm. Sadattant, "Frappawl għosfor baxx baxx u ħadd ma rah iżjed."[20] Din hija xena assurda, għax il-kotba jingħataw in-nar f'nofs kamra lejlet il-festa ta' San Ġwann, dakinhar li f'Malta kienu jsiru l-ħġejjeġ tradizzjonali, iżda mhix xena irreali: Mamo jrid juri lill-udjenza tiegħu kemm il-Knisja taf tkun xkiel għall-ħsieb u għall-prosperità ta' l-individwi.

Osservazzjoni oħra dwar il-Knisja b'rabta mar-rumanz jagħmilha Laurent Ropa (1891–1967), ir-rumanzier Franċiż li twieled ix-Xagħra iżda emigra lejn l-Alġerija mal-ġenituri tiegħu meta kellu sentejn. Fl-14 ta' April, 1939, Ropa kiteb ittra minn Franza lil Juan Mamo li fiha qallu: "Il-bieraħ temmejt ir-rumanz tiegħek *Ulied in-Nanna*. [...] it-talent tiegħek huwa mill-iżjed kbir, għażiż tiegħi Mamo, u nistagħġeb kif ix-xogħol tiegħek ma kontx naf bih qabel: ħadd m'għarrafni bih." Ropa donnu jissuġġerixxi għaliex ħadd ma kien għarrfu bir-rumanz: "Imma dan ir-rumanz tiegħek qiegħed jinqara *tajjeb* f'Malta? *Jew ġie kkundannat mill-Knisja?*" Imbagħad Ropa, li żgur li kellu fidi fil-qawwa tal-kelma u kien konxju ta' kemm hawn min jibza' minn din il-qawwa, iħeġġeġ lil Mamo biex jibqa' jiġġieled, jikkumbatti, "bil-qlubija tiegħek kollha l-injuranza u 'l *dawk* li jridu li l-poplu jibqa' jgħum f'din, għalbiex ikunu jistgħu jqaxxruh, jisilħuh."[21]

Adrianus Koster jikteb li l-awtoritajiet kolonjali Brittaniċi ħallew il-Knisja Kattolika Maltija timmonopolizza l-iżvilupp tal-poplu Malti u li l-Knisja daħlet "fl-isferi kollha tal-ħajja soċjali f'Malta, proċess ta' klerikalizzazzjoni li baqa' sejjer sa wara li Malta saret indipendenti."[22] Il-kritiku ta' l-arti Dominic Cutajar jikteb dwar kif ir-"relazzjonijiet kordjali" li kien hemm bejn l-amministrazzjoni kolonjali Brittanika u l-Knisja fis-seklu 19 ħolqu atmosfera intellettwali oppressiva,[23] *"an inward-looking culture compounded of obscurantism and*

reactionary political attitudes that intellectually insulated Maltese society from the dynamic growth of European culture."[24] Cutajar jargumenta li wħud mill-artisti iktar "liberali" fost il-Maltin tas-seklu 19 aktarx ħassew *"the withering effect"* tal-klima intellettwali kkondizzjonata mis-sitwazzjoni kolonjali u l-kultura klerikali u ma reġgħux lura Malta wara li siefru biex jistudjaw. Aktarx li din l-atmosfera oppressiva ħeġġet lil Mamo biex isiefer kemm jiflaħ u lil Feliċ biex ma jiġix lura Malta.

Mamo u l-ħtija ta' l-Ingliżi

Bħal Fanon warajh, Mamo jinsisti fuq il-kuxjenza u l-miżuri soċjali iktar milli fuq diskors dwar il-kuxjenza "nazzjonali" li kien iqisu fieragħ. F'silta minn *The Wretched of the Earth*, Fanon, li qed jikteb dwar pajjiżi kkolonizzati li kisbu l-Indipendenza, jinsisti li jekk il-kuxjenza nazzjonali ta' dawk li ħabirku għall-ħelsien mill-oppressjoni ma tinbidilx f'kuxjenza soċjali meta jasal il-ħelsien mixtieq, fil-futur tal-ġens meħlus ma jkunx hemm liberazzjoni vera imma estensjoni ta' l-imperjaliżmu. Dan huwa t-tip ta' diskors li kellu jaqbad Dom Mintoff wara l-Indipendenza ta' Malta għaxriet ta' snin wara l-kitba ta' *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*. *"If you really wish your country to avoid regression,"* jikteb Fanon, *"or at best halts and uncertainties, a rapid step must be taken from national consciousness to political and social consciousness."* U jkompli: *"The battle-line against hunger, against ignorance, against poverty and against unawareness ought to be everpresent in the muscles and the intelligences of men and women."*[25] L-osservazzjonijiet ta' Fanon dwar ġnus li jeħlisu mill-oppressjoni jgħinuna biex naraw il-kumment ta' Mamo dwar l-abbuż mid-diskors "nazzjonalistiku" fil-kuntest ta' programm favur l-emanċipazzjoni tal-poplu ż-żgħir. Imma bil-kontra ta' Fanon, u minħabba n-natura partikulari tal-kolonizzazzjoni ta' Malta mill-Imperu Brittaniku, Mamo ma jeħodhiex kontra l-kolonizzaturi, kemm għax jammirahom u jixtieq ikun "avvanzat" bħalhom, kif ukoll għax jarahom bħala għodda f'idejh u f'idejn il-poplu biex jeħles mill-oppressjoni tal-klassi pprivileġġjata lokali. Dan minkejja li l-Ingliżi, bl-indifferenza tagħhom lejn il-qagħda soċjali tal-poplu, bil-kollużjoni mal-Knisja lokali li sikwit fittxet l-interessi tagħha, u bit-tir tagħhom li ma jċaqalqux l-ilma qiegħed li jista' jheżżeż il-kontroll tagħhom fuq il-Gżejjer Maltin, ftit li xejn ħadmu biex itejbu s-sitwazzjoni tal-massa tal-Maltin u l-Għawdxin.

Fiż-żewġ novelli u fir-rumanz Mamo ma jeħodhiex kontra l-kolonizzaturi Ingliżi minkejja li huma wkoll kienu jaħtu sew għall-għaks, il-ġuħ u n-nuqqas ta' edukazzjoni fost il-maġġoranza l-kbira tal-Maltin. Meta, fin-novella "F'Tarf il-Mazzita ż-Żbiba!" isemmi l-"ikla gaxen ta' l-Ingliż," il-kritika mhix immirata lejn l-Ingliżi imma lejn il-faqar tal-Maltin li kellhom ilaqqtu l-ikel li jħallu warajhom l-Ingliżi minħabba t-tradiment ta' sħabhom Maltin li diġà kellhom il-poter f'idejhom ħafna qabel ma ġew l-Ingliżi. "Niftaħru," jironizza Mamo fin-novella "Fl-Aħħar Alla Laħqu!" "li aħna ċivilizzati mitt sena qabel l-Ingliżi (!!!)" imma l-verità hi waqt li l-Maltin tħallew jgħumu kburin fl-injoranza u l-għaks tagħhom stess, "fl-Ewropa ta' Fuq u fl-Amerika l-bniedem kważi laħaq l-aqwa perfezzjon!" Ir-referenza għat-Tramuntana ta' l-Ewropa hija referenza wkoll, naturalment, għall-"Ingliżi," nies li jidher li Mamo kien jammirahom sew minkejja dak kollu li għamlu lill-Maltin, fost l-oħrajn lill-ħabib tiegħu Manwel Dimech. Fil-ġerarkija stabbilita mill-kolonizzaturi Ingliżi (li f'għajnejn ħafna fqar dehru bħala poter alternattiv għall-prepotenza tas-sinjuri) u mill-"klikka" tal-Maltin ipprivileġġjati influwenzati minn mewġa wara oħra ta' ħakkiema barranin, il-Maltin huma inferjuri għall-Ewropej, speċjalment dawk tan-Naħa ta' Fuq tal-kontinent; imma fl-istess ġerarkija, il-Maltin kienu jaraw lilhom infushom bħala superjuri għall-Għarab u l-Afrikani u l-kumment ta' Mamo u kittieba oħrajn ta' żmienu huwa xhieda ta' dan il-kumpless tipiku tal-kolonjaliżmu. Mamo ried ikun bħal dawk ta' fuqu, l-Ewropej, mhux bħal dawk ta' taħtu, l-Għarab u l-Afrikani.

F'ittri li bagħat minn Westminster u Pariġi fl-1922, Mamo juri x-xewqa tiegħu li l-Maltin jimxu mal-progress li qed isir fl-Ewropa.[26] Jista' jkun li ma jeħodhiex kontra l-ħakma ta' l-Ingliżi f'Malta għax kien jara l-kolonizzazzjoni bħala ħaġa normali, jekk mhux ukoll naturali. Iżda jista' jkun li hemm ukoll raġunijiet personali għal din l-ammirazzjoni tiegħu ta' l-Ingliżi: nies bħal Mamo li kienu ġejjin minn familji fqar u injorati mill-Maltin li kellhom it-tmexxija ta' Malta f'idejhom, raw fl-Ingliżi poter alternattiv li seta' jagħtihom l-ispazju biex huma joħorġu miċ-ċirku tal-faqar u l-injoranza li fih kienu maqbuda l-biċċa l-kbira tal-Maltin sa minn dejjem. Frantz Fanon juri kif l-ikkolonizzati huma konvinti li jogħlew 'il fuq mill-istatus tagħhom bħala nies inferjuri skond kemm jaddottaw l-istandards kulturali tal-pajjiż li jikkolonizzahom.[27] Kollox isir għall-"Oħrajn," għax *"The Other corroborates the colonized in their search for 'self-validation.'"*[28] Minkejja l-libertà li biha hu jwaqqa' għaċ-ċajt lil uħud mill-karattri Ewropej u Amerikani fil-kitba tiegħu għax mhumiex kapaċi jifhmu l-injoranza eċċezzjonali ta' "wlied il-gżażeb,"[29] żgur li hemm

ħjiel ta' dan il-mekkaniżmu mentali ta' l-ikkolonizzati f'Mamo. Hu jixtieq jingħadd ma' tar-razza superjuri, mhux mar-razza inferjuri,[30] u forsi għalhekk fir-rumanz il-ħin kollu jrid jurina kemm jaf bl-Ingliż (u lingwi Ewropej oħrajn): inċidentalment, anki l-karattru ideali tiegħu Feliċ, "żagħżugħ intelliġenti, ħaddiem mal-ħaddiema" u "ta' mġiba tajba," kien "jaf jaqra u jitkellem bl-Ingliż u bil-Malti."[31] Fost il-kwalitajiet ta' dan il-karattru mudell, l-ilsien Taljan, li l-klassi ta' fuq użatu bħala simbolu ħaj tal-poter tagħha f'oqsma differenti tal-ħajja u ġelldites kontra l-Malti u l-Ingliż, ma jissemmiex. Barra minn hekk, Mamo kapaċi jippreżenta ruħu bħala intermedjarju ideali bejn ta' fuq u ta' taħt, għax jaf u jifhem lil ta' taħtu u fl-istess ħin jara lilu nnifsu bħala edukat daqs ta' fuqu.

F'Marzu u April ta' l-1933, ftit wara li, fit-18 ta' Marzu, l-awtoritajiet Ingliżi fittxewlu għal materjal sedizzjuż (imma ma ħadux passi kontrih), Juan Mamo kiteb f'*Il-Berqa* biex jiddefendi r-reputazzjoni tiegħu wara li ntefa' dell ikraħ fuqu fil-Parlament mill-Ministru tal-Pulizija u tat-Teżor, l-avukat Karmnu (Carmelo) Mifsud Bonnici, fi tweġiba għal mistoqsija tat-tabib Agius Muscat. Skond Mamo, li qabel kien kiteb kliem iebes *f'Il-Berqa* biex jiddefendi l-ilsien Malti, dan l-attakk fuqu sar għax riedu "jbikkmuh" biex "ma jitkellimx" u "leħnu ma jibqax jinstema'." Mamo stqarr li: "Taħt id-dell tal-bandiera Ingliża jiena nħoss ruħi ħieles li nista' insamma' leħni bla biża', u nifhem illi ħadd, u tabilħaqq ħadd, ma għandu l-jedd li jipprova joħnoqni."[32] Dan il-kliem jissuġġerixxi li Mamo jara l-bandiera Ingliża bħala tarka kontra l-abbużi tal-klassi pprivileġġjata f'Malta li għalih kienet l-għadu veru tal-maġġoranza tal-Maltin. F'dan l-artiklu tiegħu Mamo jxandar uħud miċ-ċertifikati tal-kondotta tiegħu u ittri ta' referenza li kitbulu nies li kien jaħdem magħhom. "Wieħed mill-isbaħ ċertifikati" kitbu J. Rowland, Kaptan, Kmandant tal-Kamp tal-Priġunieri tal-Gwerra ta' Sidi Bishr, f'Lixandra fi Frar ta' l-1921, wara li kien ilu jaf lil Mamo kważi 12-il xahar. Mamo huwa partikolarment kuntent b'dan iċ-"ċertifikat" għax kitbu "wieħed Kmandant tat-Truppi, ta' skola għolja, barrani, Ingliż, Protestant."[33]

L-ammirazzjoni ta' Mamo għas-superjorità ta' l-Ingliżi tidher ukoll fi ħrafa bl-isem ta' "Is-Saħħa tal-Maltin" imxandra f'*Il-Ħmara* tal-15 ta' Jannar 1935, li fiha jirrakkonta l-istorja ta' Ingliż bl-isem ta' *Mr.* James (titlu li jfakkrek f'*Mrs.* Flemington ta' Ġużè Aquilina) li jiddeċiedi li jżur Malta għax qara dwarha u saħħritu bil-qedem u l-"eżotiċità" tagħha. Iżda waqt li jkun Malta, jitpaxxa u jiggosta dak kollu li jara bil-perspettiva orjentalista tiegħu, jaħbat ġo fih u jsammru ma' l-art Ġakomin bin Nikodemu li kien sejjer jiġri (u fil-fatt jibqa'

sejjer) mill-Imgieret sal-Furjana biex jimla landa tal-kunserva bil-minestra tal-Kapuċċini. Is-superjorità tas-sinjur Ingliż edukat taħbat mal-figura u l-moħħ rozz ta' Malta b'saħħtu imma bil-ġuħ u bla skola.

Fir-rumanz innifsu ma jidhirx li Mamo jmaqdar lill-Ingliżi bil-kliem iebes li jerfa' għall-klikka pprivileġġjata ta' nutara, avukati, politiċi, qassisin, u kittieba assoċjati ma' l-Italja. Ix-xewwiex Sqalli Luretu Nullo jipprova jkeskes lil ulied in-nanna Venut biex "inqajmu rivoluzzjoni fil-gżira ta' Pawlu, dik il-ħelwa blata f'nofs il-Mediterran li qisha d-dgħajsa ta' Pawlu, u dan għall-ġid ta' ommna l-Italja,"[34] Imma Feliċ, assoċjat mad-"Dimekkjani, iż-żerriegħa ta' Malta ġdida"[35] u "laburist ta' moħħ jilħaqlu u jaf l-affarijiet kif sejrin,"[36] jiqaflu u jħarbat il-pjan "ambizzjuż" tiegħu. Fil-karattru ta' Feliċ, l-uniku wieħed ta' skola fost dan il-grupp ta' emigranti, hemm il-kwalitajiet li Mamo jfittex fi bniedem Malti: ftit wara li waslu l-Amerika nfired minn magħhom minħabba mġibithom u kien l-uniku li baqa' hemmhekk u salva. F'dan is-sens, Feliċ u Mamo n-narratur huma l-uniċi tnejn li jibqgħu ħajjin mill-ispedizzjoni kollha. Interessanti wkoll li Feliċ, li kien għosfor għal kollox mill-istorja minħabba li kien inqata' minn ma' l-emigranti l-oħra, jitfaċċa f'salt proprju f'dan il-mument meta kien hemm periklu għall-komunità Maltija kollha. Is-sigriet tas-suċċess ta' Feliċ, u tal-Maltin kollha, huwa l-edukazzjoni. Wara x-xena ma' Nullo, Feliċ jerġa' jogħsfor mill-istorja tal-Maltin, did-darba għal dejjem, kif forsi xtaq jagħmel ukoll Mamo. F'dan is-sens ma tantx huwa Dimechjan għaliex ma jidhirx li jixtieq jerġa' lura Malta biex idawwal lill-kompatrijotti tiegħu: forsi, bħal Mamo, qata' qalbu li l-poplu magħkus jista' jemanċipa ruħu u li l-klikka se tħallih.

Dan il-kapitlu (54), l-aħħar wieħed qabel ir-ritorn ta' l-emigranti lejn Malta, jagħlaq b'Armaġużarma jiġri bla ma jara fejn sejjer minħabba li deffsulu bumbardun f'rasu: Mamo jxebbhu ma' "wieħed mis-sinjuri Maltin bit-tomna fis-7 ta' Ġunju 1919, jiġri biex jistaħba."[37] Il-karattri li jispikkaw, għalhekk, f'din il-parti tar-rumanz, huma Luretu Nullo, ismu miegħu; Feliċ, l-imdawwal; il-Maltin fqar, bla skola u sfruttati li jduru ma' kull riħ li jipprova jdawwarhom favur tiegħu bil-ħażen ta' moħħu; u s-sinjuri Maltin jaħarbu mill-għadab tal-folla. F'dan ix-xenarju Mamo jidentifiku ruħu ma' Feliċ, favur id-drittijiet tal-poplu sfruttat, u kontra l-interessi tat-Taljani assoċjati mal-klassi pprivileġġjata Maltija u s-sinjuri li huma għedewwa tal-maġġoranza tal-Maltin u ta' l-Ingliżi. Il-kapitlu ta' wara (55), fil-fatt, jibda b'kumment fil-ġenb ta' l-istorja, tipiku ta' Mamo, dwar kif "il-partiti tal-ħaddiema u l-Kostituzzjonali,"[38] it-tnejn b'xi mod viċin ta' l-Ingliżi u kontra l-poteri lokali, iddejqu bis-"saram ġdid" wara "l-wisq famuża pasturali" tal-Knisja li l-kleru tagħha huwa, fil-biċċa l-kbira

tiegħu, skjerat l-aktar mal-klassi pprivileġġjata u ma' l-Italja. Għal Mamo, il-pjan ta' Nullo biex Malta teħles mill-Ingliżi u tidħol taħt l-umbrella ta' l-Italja mhuwiex biss pjan kontra l-Ingliżi imma wkoll pjan li jagħmel il-ħsara lill-Maltin infushom għax Mamo jara l-preżenza ta' l-Ingliżi bħala vantaġġ għall-poplu ż-żgħir.

Mir-rumanz jidher li l-awtur u l-"imgħallem" tiegħu Manwel Dimech ma kinux jaqblu wisq fuq il-mod kif kienu jħarsu lejn il-ħakma Ingliża. Fl-artiklu (profetiku għal ħafna raġunijiet) bl-isem ta' "Ħsieb" li xandar f'*Il-Bandiera tal-Maltin* tat-28 ta' Marzu 1914, Dimech jistaqsi x'jagħmlu l-Maltin jekk b'xi mod jew ieħor Malta tinfired mill-Ingilterra. L-awtur jikkonsidra wieħed wieħed il-pajjiżi Ewropej li magħhom Malta tkun tista' tingħaqad, mill-Italja sar-Russja, imma jasal għall-konklużjoni li l-aħjar ħaġa tkun li "nibqgħu *tagħna nfusna*, nibqgħu sjied tagħna, jiġifieri ma nkunu ta' ħadd, ħlief tal-Kbir fuq kull kobor, ALLA, u tagħna nfusna." Imma fl-istess ħin Dimech jistqarr b'mod ċar li "aħna mill-Ingilterra ma rridux ninfirdu, għax din għallinqas tagħti lill-fqir il-laħam u l-patata u l-għadam u s-soppa, u min jaf x'iżjed, tant imfaħħrin mill-art tagħna."[39] Jekk l-Ingliżi jitilqu tkun deċiżjoni tagħhom, jgħid Dimech, mhux tagħna l-Maltin. Iżda fis-sena ta' qabel, l-1913, f'*Il-Bandiera tal-Maltin*, kien deher artiklu tiegħu bl-isem, "Għar-Repubblika Maltija. Viva r-Repubblika," bħala parti mis-sensiela "Jekk Terħina l-Ingilterra," li fih insista li Malta ma kellhiex tingħaqad ma' l-Italja jekk jitilqu l-Ingliżi għax "aħna rridu li nkunu li aħna: Maltin, u Maltin biss," "poplu ħieles" mhux "ilsir." Wara r-rebħa kontra l-Franċiżi Dimech jirreferi għall-jasar taħt l-Ingliżi meta jgħid li l-Maltin "marru rħew dirgħajhom u saqajhom f'idejn il-barrani biex jorbtuhomlhom bil-ktajjen." Il-Malti għandu jkun "sħiħ fir-rieda li jkun poplu ħieles, indipendenti, li fuqu ma jaħkem u ma jamar ħadd." Imbagħad, kontra dak li jgħid fl-artiklu "Ħsieb" tas-sena ta' wara, Dimech jawgura li jitilqu l-Ingliżi: "Imorru l-Ingliżi, suldati, baħrin u għammarin, imorru l-bċejjeċ tal-gwerra u kull ħaġa Ingliża li issa drajna biha, sas-soppa, l-għadam u l-qxur tal-patata li l-poplu mġewwaħ dara jixrob u jiekol."[40] Biex jitħejjew għar-"Repubblika Maltija" jeħtieġ li l-Maltin jaħdmu bla hedu; u dan ifisser mhux biss xogħol iebes fl-industriji imma anki li l-kotra tal-Maltin ma jħallux, kif jinsisti Juan Mamo fir-rumanz tiegħu, lil erba' min-nies Maltin jaħkmu u jxiddu "l-madmad tal-jasar" fuq ħuthom stess, fost l-oħrajn billi jżeffnu fin-nofs ir-reliġjon.[41] Fuq il-wasla ta' l-Ingliżi wkoll, Dimech xandar artiklu iebes ħafna f'*Il-Bandiera tal-Maltin* tas-17 ta' Jannar, 1903, li fih kiteb li "flok waqqfu gvern Malti sejħu lil gvern selvaġġ, u flok li ħallew 'l uliedhom meħlusin, ħallewhom ilsiera."[42] Fl-1911 Dimech kiteb

li l-Ingilterra, "Mal-qawwijin dejjem rasha baxxa, maż-żgħir bħalna dejjem b'rasha għolja u ħalqha miftuħ, miftuħ biex turi snienha."[43]

Dawn l-ideat Mamo kien jafhom sew. Ftit xhur qabel ma miet, f'Novembru ta' l-1920, Mamo bagħat ittra ta' Manwel Dimech ma' ittra tiegħu stess, li fiha Dimech, fost l-oħrajn, jgħid hekk: "Ħaġa stramba hux, tista' tgħid il-ġid u l-qawwa ta' Imperu b'saħħtu kienu mixħuta f'ħoġor ftit qassisin u patrijiet brikkuni biex jeqerduni!"[44] Dimech kien riformatur soċjali imma kien ukoll *"eminently a political agitator"* u *"a ferocious opponent of the British colonial Government,"*[45] ħaġa li Mamo ma kienx u ma kinitx fin-natura tiegħu. Barra minn hekk, Dimech kien *"an uncompromising, undaunted critic of the British colonial system,"*[46] u dan, flimkien mal-fatt li ħadha kontra l-Knisja Kattolika, li skumnikatu fl-1911 (u reġgħet aċċettatu fl-1914) wassal għall-eżilju (fl-1914) u l-mewt tiegħu f'Lixandra fl-1921, mewt bikrija u inġusta li bħal fil-każ ta' wlied in-nanna Venut, kienet ir-riżultat, primarjament, ta' l-oppożizzjoni (u eventwalment in-nuqqas ta' appoġġ) li sab mill-Maltin stess. Mill-ittri li jikteb minn ħdejn Dimech f'Lixandra lid-Dimechjan Salvu Astarita f'Malta,[47] jidher li Mamo ma ħadhiex daqshekk kontra l-Ingliżi fil-każ ta' Dimech għax huma biss setgħu jsalvawh, u dan m'għamluhx aktarx għax il-Maltin ma għafsuhomx biex isalvawh. Irid jingħad ukoll li fiż-żmien li Dimech kien qed imut, Mamo kien impjegat mal-Militar Ingliż fl-istess kamp ta' Sidi Bishr fejn kien Dimech. Dan kien il-kamp li l-kmandant tiegħu, il-Kaptan J. Rowland, kiteb ittra ta' referenza pożittiva fuq Mamo, u li Mamo jiftaħar bih fil-kwistjoni li nqalgħet bejn Mamo u Carmelo Mifsud Bonnici, il-Gross, fl-1933.

Is-sigrieti tal-Maltin magħsurin

Ix-xena traġika, jew traġikomika, fi tmiem ir-rumanz u li twassal għal tmiem ulied in-nanna taħsad il-burdata komika u ironika ta' l-ewwel 58 kapitlu (jew xenetta). Il-massakru jippjanah "il-kelb u ħajjen Gajton" li darba,[48] meta xi tliet xhur wara li telqu waslet l-aħbar falza li l-emigranti kienu "diġà faru bil-ġid," kien ħalef, fuq iz-zuntier, li jitħallas mill-emigranti li telqu lejn l-Amerika biex isiru nies u lilu ħallewh warajhom għax ma kellux biex iħallas il-vjaġġ. Biex iwettaq dan il-massakru, "dak l-imgħarraq għajjur ta' Gajton" inqeda wkoll bi tnejn minn sħabu li kienu "qishom is-sriep ta' dawk l-inħawi."[49] Gajton u sħabu jisparaw fuq il-vittmi tagħhom waqt li jkunu sejrin it-tieġ ta' wieħed mill-emigranti li ġew lura, Bertu Armaġużarma, lil Ketrin, oħt emigrant ieħor.

Huwa tmiem assurd imma suġġestiv li jirrifletti l-falliment ta' l-ispedizzjoni kollha. Qabel ma jitilqu wlied in-nanna la għandhom preżent u lanqas futur; meta jiġu lura, l-istat tagħhom jerġa' jċaħħadhom mill-ħila u d-dritt li jfasslu l-istorja tagħhom infushom. Wara li tul ir-rumanz iċaħħad lill-karattri (ċatti) tiegħu mill-individwalità, Mamo fl-aħħar jikkundannahom għall-anonimità ta' dejjem, għall-falliment li jissiġilla d-destin tagħhom miktub dejjem minn ħaddieħor u mhux minnhom infushom.

Forsi l-ikbar ironija (traġika) fid-disinn ta' Mamo tinsab fil-fatt li l-poplu maħqur u mneżża' minn kull dinjità mill-klassi pprivileġġjata jispiċċa jinfexx fih innifsu: il-fqar jispiċċaw jeħduha kontra xulxin minflok kontra dawk li kellhom id-dmir li jgħinuhom biex jemanċipaw ruħhom imma m'għamlu xejn ħlief abbużaw minnhom. Fin-novella "F'Tarf il-Mazzita ż-Żbiba!" il-karozza li ttajjar lill-erba' seksieka hija assoċjata mas-sinjuri u l-qtil huwa involontarju, iżda fir-rumanz il-massakru huwa mfassal sew u jkun ilu jinħema żmien twil. Fiż-żewġ kitbiet il-mewt mhux mistennija, anki ta' l-erba' emigranti fir-rumanz li jmutu f'inċidenti separati qabel ma jaslu lura Malta, donnha tikkastigahom tan-nuqqas ta' ħila tagħhom li jemanċipaw irwieħhom (u l-isem ħażin li jagħtu lil ġenshom).

Minkejja l-pożizzjoni differenti ta' Mamo, nistgħu ninterpretaw il-vjolenza assurda ta' tmiem ir-rumanz bħala konsegwenza wkoll tal-vjolenza tal-kolonizzazzjoni, tal-mod kif il-poplu Malti huma mċaħħad mill-ħila li jinħeles mill-poteri kollha li hemm fuqu: il-klassi l-għolja Maltija, il-Knisja u l-Imperu Ingliż li għalih Malta kienet biss fortizza b'portijiet tajbin f'nofs il-Mediterran. Bħall-imperi kollha, il-Gran Brittanja kienet tħares l-interessi tagħha fl-artijiet li ħatfet taħt idejha permezz tas-sistema tad-*"divide and rule,"* tifred l-ikkolonizzati biex tkun tista' taħkimhom aħjar. Nafu wkoll li l-awtoritajiet Brittaniċi f'Malta kienu jagħtu l-ispazju lill-Knisja Kattolika biex permezz tagħha jikkonsolidaw il-preżenza tagħhom. Imma dawn mhumiex konsiderazzjonijiet li jidhru fir-rumanz għax bħala bniedem b'ideat liberali[50] (u progressivi) ġej minn familja fqira, bil-ħakma Ingliża f'Malta, kif jgħid Mamo stess, kien iħossu "ħieles." U għalhekk it-tmiem imdemmi ma tfassalx bħala kundanna tal-vjolenza u l-inġustizzji tal-kolonizzazzjoni, għalkemm dan ma jżommniex milli naqraw lilhinn mill-pożizzjoni magħrufa ta' Mamo, għax it-test, għalkemm kitbu hu, huwa tagħna l-qarrejja wkoll li mingħajrna ma jistax "iseħħ." Il-kundizzjonijiet soċjali fis-seklu 19 u l-bidu tas-seklu 20 kienu ħżiena għall-maġġoranza tal-Maltin li ħafna minnhom batew il-ġuħ. Din is-sitwazzjoni mwiegħra kienet titqies bħala konsegwenza tal-politika kolonjali Brittanika, u l-kolonizzaturi ma kienx jinteressahom mill-qagħda ta' l-abitanti.[51]

Mamo ma jappellax għall-ħelsien mill-kolonjaliżmu imma mit-tradiment u l-oppressjoni tas-sinjuri li kien jarahom bħala għedewwa tal-Maltin u l-identità tagħhom, speċjalment il-lingwa. Bħal Manwel Dimech,[52] Mamo kien jemmen li ma setax ikun hemm emanċipazzjoni ta' Malta mingħajr l-emanċipazzjoni tal-kotra tal-Maltin. It-traġedja fratriċida fir-rumanz tikkonferma din il-pożizzjoni imma tikkonferma wkoll, minkejja li dan la Mamo u lanqas il-karattri tiegħu ma jarawh, dik li Homi Bhabha jsejħilha *"the colonial alienation of the person."*[53] Meta n-nies tar-raħal jaqbdu lil Gajton (u jiġru wara l-kompliċi tiegħu) ma jarawx ħlief l-għira ta' individwu "ħajjen," u mhux is-sintomi ta' sitwazzjoni politika u soċjali inġusta kkawżata wkoll mill-mekkaniżmi perversi li ġġib magħha l-kolonizzazzjoni. Forsi Feliċ ma jerġax lura lejn pajjiżu proprju għaliex irid jeħles darba għal dejjem mis-sitwazzjoni perversa ta' poplu maqbud f'morsa bejn l-inġustizzji ta' kolonizzazzjoni li tneżża' lil ulied in-nanna (varjazzjoni negattiva fuq il-metafora romantika ta' Malta-omm) mid-dinjità u d-drittijiet tagħhom f'pajjiżhom stess u l-abbużi ta' klassi indiġena pprivileġġjata. Fl-aħħar tar-rumanz Mamo stess jagħti interpretazzjoni politika ta' l-imġiba tal-"kelb u ħajjen" Gajton billi jaraha bħala "frott tat-tagħlim li tawh dawk li għal mijiet ta' snin żammew dan tagħlim artu biex jisirqulu l-proprjetà ta' l-art, il-fundazzjonijiet, il-patrimonju u legati. Tagħlim li jisrom lin-nies."[54]

Oliver Friggieri jiddeskrivi t-tmiem tar-rumanz bħala anti-climax. "Il-fatt li Mamo jibgħat lill-karattri tiegħu fil-kontinent imbiegħed hu marbut ma' l-anti-climax li jrid jagħlaq bih." Ir-rumanz jibda b'ideal kbir u jispiċċa b'falliment kbir daqsu.[55] M'għandux ikun hemm dubju li hu tmiem maħsub: l-ewwel referenza għal Gajton, fit-tieni kapitlu, tħejjina għal dak li ġej: "U min jaf kemm għad narawh 'il quddiem jagħmel ħsara."[56] Il-preparamenti għat-tmiem imdemmi, bil-komiċità li tibqa' sejra sa l-aħħar tar-rumanz u tixhed il-kontroll tan-narratur fuq in-narrazzjoni, jibdew bil-mewt ta' erbgħa mill-emigranti qabel ir-ritorn f'Malta. L-ewwel ma jmut, f'kapitlu 52, huwa Xmun, li taqa' fuqu qargħa ħamra li hu u Bertu jkunu għadhom kemm qiegħdu fuq siġra taċ-ċawsli, konferma li hu u sħabu moħħhom qargħa.[57] Fil-kapitlu ta' wara, Majsi jinqatel bi żball mid-ditektiv Amerikan McHmairy minħabba l-injoranza tagħhom ilkoll (u minħabba l-ittra "velenuża" ta' Gajton).[58] Ġannikol u Ċikka jegħrqu waqt maltempata fuq il-baħar f'kapitlu 55 matul il-vjaġġ tagħhom lura lejn Malta.[59] Dawn l-imwiet mifruxin fuq erba' kapitli jwittu t-triq, imma mingħajr ma jagħtu fil-għajn, għall-frakass ta' l-aħħar f'kapitlu 59. Madankollu, it-tmiem xorta jaħsad għax fil-qtil ta' l-emigranti li fadal hemm il-malizzja u

l-vendetta ta' bniedem maħkum mill-ħdura tiegħu stess, mhux inċident jew kumbinazzjoni. Gajton ibeżżagħna għax huwa bniedem normali li ħalla l-għira tiegħu tippervertih, u ma batiex wisq biex sab tnejn min-nies biex jgħinuh joqtol għadd ta' nies innoċenti. Il-massakru jikxef l-eżistenza mhux biss ta' bniedem ħażin imma ta' soċjetà profondament ħażina u marida.

Gajton jirvilla għax ma jistax iduq il-frott ta' l-art superjuri "pprojbita" tal-kolonjalisti. "Dan hu r-raħli mħolli hekk: dan hu dak li għandu l-għira għall-classe alta: dan hu dak li għandu dar imħollija minn nannuh għal tant żmien u issa qiegħda għand xi ħadd bla ma jaf min hu."[60] Meta kien żgħir, jgħid Mamo, il-familja tiegħu bagħtitu ftit skola tal-gvern imma mbagħad, xi ħadd "mit-tajbin li għalihom jissemmew it-toroq" ikkonvinċa lil missieru biex joħorġu mill-iskola biex jibda jaħdem u t-tifel Gajton nesa kulma tgħallem. "B'danakollu ħażen ta' malizzja jaf u jgħallem: jimxi ras imb'ras ma' l-avukati."[61] U fil-fatt meta avukat, li jiftaħar li hu Nisrani rett,[62] jipprova jilagħbu, Gajton ipattihielu billi jisraqlu karta. In-narratur jgħid li l-ħtija li ħassar il-kondotta tiegħu mhix tiegħu imma "ta' min mexxa 'l pajjiżu,"[63] fosthom politiċi, qassisin, nutara, u avukati li r-rumanz tant imaqdarhom.

Is-sitwazzjoni ta' Gajton, bl-għira li għandu għall-classe alta (li hu prodott tagħha) u għal dawk li marru l-Amerika, l-art tal-bniedmin superjuri (assoċjati mal-kolonjalisti), tixbah lil dik tal-kolonizzazzjoni: Homi Bhabha jissuġġerixxi li

> *it is not the Colonial Self or the Colonized Other, but the disturbing distance in-between that constitutes the figure of Colonial otherness – the White man's artifice inscribed on the black man's body. It is in relation to this impossible object that emerges the liminal problem of colonial identity and its vicissitudes.*[64]

Gajton huwa maqbud fix-xenqa tiegħu li jkun bħall-Oħrajn, li joħroġ mill-gaġġa tal-fqar u l-ikkolonizzati biex jirnexxi fid-dinja superjuri l-Oħra. Fid-dinja żlugata, jew diżlokata tagħhom, l-ikkolonizzati qatt ma jistgħu jiksbu s-suċċess u l-prosperità li jixtiequ jekk ma jiċċaqalqux: l-uniku ċans li għandhom hu li joħorġu mill-*oikos* tagħhom u jibdew mill-ġdid band'oħra, imorru fuq in-naħa l-Oħra. Gajton ma jirnexxilux joħroġ mill-oikos u għalhekk irid jivvendika ruħu minn dawk li "rnexxielhom."

Ulied in-nanna m'għandhomx kontroll fuq id-destin tagħhom, fuq l-istorja tagħhom, imma Juan Mamo għandu. Il-mod kif juża l-lingwa juri li għandu l-istorja tiegħu f'idejh, li jista' jirrakkontaha kif jixtieq hu mingħajr ma jaqa' fl-iskemi stabbiliti tal-kittieba u l-klassi soċjali, kulturali, u ekonomika

dominanti. L-awtur jirriafferma l-libertà u l-individwalità tiegħu kemm billi jsawwar il-lingwa letterarja unika tiegħu, u permezz tagħha jista' jidħol f'dibattitu mal-poplu ż-żgħir li miegħu jrid jinteraġixxi wkoll, u kemm billi jwaqqa' għaċ-ċajt il-platitudnijiet tal-letteratura "nazzjonalistika" imma mingħajr wisq kuxjenza soċjali.

Anki fejn jidħol it-tiswir tal-lingwa letterarja, it-tmiem traġiku tar-rumanz huwa rrakkontat bis-serjetà imma anki bil-komiċità tipika tar-rumanz kollu, ħila li turi li Mamo jibqa' sa l-aħħar jikkontrolla l-kitba tiegħu. Meta Belen ikun qed jitqabad ma' Gajton li qed jipprova jaħrab mix-xena tal-qtil, jaqbadlu "l-irqiq" tiegħu biex jiddefendi ruħu mis-sikkina tiegħu li biha qed jipprova jagħmih. Gajton, bir-raġun kollu, jibda jagħsar għajnejh bl-uġigħ u jgħajjat: "Ajma l-affori!" imma Belen, fost affarijiet oħrajn iwieġbu: "Mur bis-sigrieti magħsurin, ja P...atrijarka."[65] Ma nafux eżattament kif miet, imma nafu li "l-bravu Belen tagħna," l-eroj li bih jintemm ir-rumanz, jegħleb lill-viljakk ta' l-istorja billi "jaħtaflu kollox." Ir-rumanz jispiċċa bil-mod kważi grottesk (minkejja t-traġiċità) li bih beda, u bl-istess diskors dwar l-abbuż tal-fqar min-naħa tas-sinjuri.

Is-sogru tal-lingwa

Ulied in-Nanna Venut fl-Amerika, li ħareġ faxxiklu faxxiklu bejn id-19 ta' Frar ta' l-1930 u Ottubru ta' l-1931, "kiseb suċċess immens," u meta, fl-1971, ir-rumanz beda joħroġ mill-ġdid, did-darba mal-gazzetta *Ix-Xewka*, il-kotba li kienu llegati minn dawk l-ewwel faxxikli kienu diġà "rari ħafna." Il-persuna li ħadet ħsieb it-tieni edizzjoni stqarret li "ma kinitx ħaġa faċli għalina li nakkwistaw kopja, l-ewwelnett għax il-ftit li baqa' ħadd ma jrid jitlaqhom minn idejh u t-tieninett ħafna mnnhom kienu ntbagħtu lill-emigranti."[66] Għandna ħjiel tajjeb ta' kemm intlaqa' tajjeb ir-rumanz fil-bidu tas-snin tletin anki mill-kummenti li rriproduċa Mamo nnifsu mar-rumanz fl-1931. Dun Karm Psaila, ngħidu aħna, li aktarx li ftit kien jaqbel mal-viżjoni tad-dinja li kellu Mamo, jekk mhux fejn tidħol l-imħabba ta' l-ilsien Malti, kitiblu hekk: "Qegħdin naqraw l-*Ulied in-Nanna Venut* tiegħek fil-Bibljoteka u qegħdin nidħqu tassew bil-qalb. Oriġinali u gustuż kemm jista' jkun. Nixtieq li meta jkun lest kollu terġa' tirregala ieħor lil din il-Bibljoteka (Pubblika) sħiħ u ġdid, għaliex il-kopji li qed tħalli mhumiex ħlief jinqraw u jinqraw u naħseb li sakemm joħroġ kollu jitgħarraq u jitkagħbar."[67]

F'termini ta' kontenut u forma r-rumanz ta' Mamo kien, u sa ċertu punt għadu xogħol verament mhux konvenzjonali. Il-pożizzjoni politika mhux tas-soltu li jieħu r-rumanz hija espressa f'lingwa u strateġija narrattiva mill-aqwa. Fit-taqsima "Kabelxejn" li kiteb fid-19 ta' Frar 1930 u li tidher fl-ewwel edizzjoni tar-rumanz, Mamo jistqarr li r-rumanz jirriproduċi "d-drauuiet nazionali" u f'dan is-sens huwa "biccia Storia fih innifsu." Jistqarr ukoll li l-lingwa tar-rumanz hija dik li jitkellem il-poplu ta' kuljum, u għalhekk "Il chitba m'hix b'dac il Malti safi safi, ghadilli 'ssib x'tomghod ucoll." Juża l-ilsien kif jitkellmu l-poplu biex "jifhem cullhadd, u uiehed icun jista izjed ifisser ruhu fil uisa id-drauua fil cliem biex thoss is-sens tal chelma chif inhi illum." Ir-rumanz ta' Mamo jirrappreżenta rivoluzzjoni fil-kitba narrattiva li fetħet il-lingwa letterarja Maltija u għadha rilevanti.

In-narrazzjoni, ħafna drabi tosta, fl-ewwel persuna, spiss fl-ewwel persuna plural,[68] tfakkar lill-qarrejja (u lill-udjenza ta' żmien Mamo, miġbura fuq l-għetiebi tisma' l-qari) fil-proċess kreattiv innifsu, speċjalment b'kummenti espliċiti, bħal meta n-narratur jgħid li "rumanz, li donnu mn'Alla, mingħajr każi ta' mħabba m'hu xejn."[69] In-narratur eterodijeġetiku imma "li jindaħal" ta' Mamo huwa kemm barra min-narrazzjoni kif ukoll fiha; josserva mill-bogħod u jiddieħaq bl-injoranza straordinarja tal-poplu fqir, u fl-istess ħin jidħol fin-narrazzjoni hu stess kull darba li jirreferi għal Juan Mamo bħallikieku huwa bniedem differenti mill-awtur u billi jirreferi għalih innifsu bħala n-narratur.[70]

Il-lingwa letterarja ħielsa u ġieli awto-ironika, u l-istrateġija narrattiva kollha kemm hi, tixhed li Mamo, bħal Fanon, ma jridx ikun bniedem tal-passat: minkejja li jħobb lil pajjiżu u l-lingwa tiegħu ma jridx jeżalta l-passat u b'dan il-mod jgħarraq il-preżent u l-futur. Il-fatt li jwaqqa' għaċ-ċajt l-eroj kostruwiti tar-rumanzi storiċi mhuwiex sinjal ta' diżrispett lejn dawn il-figuri idealizzati li joħloq kull poplu imma ġest konkret ta' rispett lejn il-poplu magħkus ta' żmienu u stedina lill-kittieba ta' żmienu biex jiffukaw fuq ir-realtajiet tal-preżent u mhux fuq passat mitiċizzat.[71] Fanon jemmen li "*the real* leap," il-qabża ta' vera, "*consists in introducing invention into existence. In the world through which I travel,*" jgħid, "*I am endlessly creating myself. I am a part of Being to the degree that I go beyond it.*"[72] Fanon ma jridx "jinqabad f'dak li ddetermina l-imgħoddi."[73] Il-problema ta' wlied in-nanna hi li ma jistgħux joħolqu lilhom infushom, jew joħolqu lilhom infushom mill-ġdid, fid-dinja li fiha jivvjaġġaw, għax huma maqbudin f'destin li mhuwiex f'idejhom, li ġie esproprjat mingħandhom,

li qatt ma kien f'idejhom. F'dan iċ-ċirku vizzjuż ta' jasar, l-edukazzjoni (li minnha l-klassi ta' fuq ċaħħdithom) u l-ftuħ jew il-ħruġ 'il barra biss jista' tifdihom. Ladarba wlied in-nanna jarmu l-opportunità li jemanċipaw ruħhom meta joħorġu mill-konfini ta' pajjiżhom (imma mhux tal-kultura tagħhom), donnu m'għandhomx dritt għal ċans ieħor: id-destin l-ewwel iċaħħadhom mid-dritt tagħhom fuqu, u mbagħad jikkastigahom talli ma japprofittawx ruħhom mill-opportunità li tiġihom. Jista' jkun li f'għajnejn Mamo, il-qtil ta' l-ulied li fallew ifisser ukoll opportunità ta' bidu ġdid, imma l-fatt li Belen jaqbad lil Gajton u jitħallas minnu f'isem il-komunità kollha qajla jawgura tajjeb għax Belen ma jarax l-aġir pervers ta' Gajton bħala sintomu tar-relazzjoni perversa maħluqa mill-kolonjaliżmu u xhieda ta' inġustizzja bejn klassi soċjali pprivileġġjata u l-kotra sfruttata.

Għalkemm il-ħila narrattiva ta' Mamo tixhed il-kontroll tiegħu fuq l-istorja u fuq id-diskors, kontroll li l-karattri ċatti tiegħu m'għandhomx, l-awtur, mill-pożizzjoni pprivileġġjata tiegħu, jidher li qed jirriproduċi wkoll l-isterjotipi tal-klassi dominanti u tal-kolonjalisti dwar il-maġġoranza tal-Maltin. Għalkemm huwa minnu wkoll li Mamo jwaqqa' għaċ-ċajt tista' tgħid lil kulħadd, inklużi bosta Amerikani, huwa veru wkoll li l-iktar li jaqilgħu fuq rashom f'rappreżentazzjoni grotteska wara l-oħra ta' l-injoranza grassa tagħhom, huma l-Maltin. Jista' jkun li għal Mamo l-maġġoranza tal-Maltin huma, fil-fatt, "karattri ċatti," u xejn iżjed. Wara kollox, "Hija ħaġa magħrufa tajjeb," jikteb l-imgħallem tiegħu Manwel Dimech fl-1913, "li l-biċċa l-kbira tal-Maltin li joħorġu minn Malta flok li jagħmlulha ġieħ aktarx jagħmlu għajb billi bl-imġiba u bil-kliem tagħhom juru li huma nies lura."[74] Imma huwa veru wkoll li Mamo huwa influwenzat mill-opinjoni dwar il-Maltin tal-barranin li jammira. Kif jispjegaw l-istudjużi tal-kolonjaliżmu, sikwit jiġri li l-ikkolonizzati jaddottaw il-perspettivi tal-kolonizzaturi dwarhom biex l-ikkolonizzati iħossuhom bħal dawk li jqisuhom superjuri għalihom.[75] Mingħand il-kolonizzaturi, l-ikkolonizzati, anki dawk li jiħduha kontra l-kolonizzazzjoni, ifittxu l-għarfien.[76] Aktarx li fost in-nies ta' skola, bħal Mamo, li jitħalltu mal-kolonizzaturi, il-kumpless ta' inferjorità quddiem l-Ewropej huwa akbar għax kontinwament iridu jħabbtu wiċċhom ma' l-inferjorità li l-Ewropej għallmuhom jaraw fil-ġens tagħhom, u fihom infushom.[77] "*The colonized is elevated above his jungle status in proportion to his adoption of the mother country's cultural standards.*[78] Ironikament, ir-rikonoxximent min-naħa tal-kolonizzaturi tal-ħila tal-persuna kkolonizzata edukata jsaħħaħ il-fehma tal-persuna li tara lilha nfisha bħala inferjuri.

Albert Memmi jinnota li meta jkunu qed jirkupraw id-destin awtonomu u separat tagħhom, l-ikkolonizzati jmorru lura minnufih għal-lingwa nattiva tagħhom. Il-kolonizzaturi mill-Punent jgħidulhom li l-vokabularju tagħhom huwa limitat, li s-sintassi hija bbastardjata, li għandhom ikomplu jużaw il-lingwi tal-Punent biex jiddeskruvi l-magni u jgħallmu suġġetti astratti.[79] Imma bħal Mamo, l-ikkolonizzati li jitkellem fuqhom Memmi jagħżlu lsienhom xorta waħda kemm għax huwa tagħhom u jissimbolizza uniċità u kemm għax permezz tiegħu jistgħu jilħqu lin-nies komuni, kif jistqarr Mamo fit-taqsima "Kabelxejn" tar-rumanz.

Fil-ħakma straordinarja ta' Mamo tal-lingwa tal-poplu u tal-lingwa letterarja hemm libertà individwali u simboliżmu kollettiv qawwi. Għax *"To speak [...] means above all to assume a culture, to support the weight of a civilization;"*[80] barra minn hekk, *"To speak a language is to take on a world, a culture;"*[81] kull djalett huwa "mod ta' ħsieb."[82] Għax persuna li għandha lingwa għandha wkoll ħakma fuq id-dinja li tesprimi u timplika dik il-lingwa. Mamo jisfrutta bl-aħjar mod possibbli l-potenzjal doppju tal-lingwa li tesprimi identità u tikkomunika. Amin Maalouf isostni li la hu possibbli u lanqas mixtieq li nifirdu l-lingwa mill-identità għax ibassar li l-lingwa se tibqa' l-fonti ewlenija ta' l-identità kulturali u li d-diversità lingwistika se tibqa' l-fonti ewlenija tad-diversitajiet l-oħra kollha.[83] Il-lingwa tagħti lil Mamo l-libertà li l-karattri tiegħu f'*Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka* m'għandhomx għax mhumiex kapaċi jirriproduċu l-lingwa standard li tirrifletti u teżerċita poter letterarju, soċjali, politiku, u eventwalment ekonomiku. Minkejja li kapaċi jaddotta l-istil letterarju ta' l-awturi stabbiliti ta' żmienu, kif juri fil-parodiji tagħhom li jagħmel,[84] u minkejja li jaf bosta lingwi Ewropej, Mamo jagħżel li jinħeles mill-irbit ta' l-ordni stabbilit u joħloq il-lingwa letterarja unika tiegħu.

F'idejn Mamo, il-veru protagonist tar-rumanz, il-lingwa taqdi rwol pożittiv u propożittiv; f'idejn ulied in-nanna l-lingwa hija xhieda tan-nuqqasijiet tagħhom u xkiel għall-emanċipazzjoni; f'idejn il-klassi pprivileġġjata l-lingwa tabbuża mill-poter u mill-fiduċja; f'idejn Gajton (u dawk li sawruh) il-lingwa toqtol.

Noti

1 Ippubblikata mill-ġdid fi *Storja Tinkiteb*, ed. Adrian Grima (Malta: Klabb Kotba Maltin, 2006).

2 Juann Mamo, *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka* (Malta: SKS, 1984) 245.

3 Evarist Bartolo, "Jgħinna Nifhmu Mnejn Ġejjin," *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, iii.

4 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 245.

5 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 288.

6 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 17.

7 Ara, ngħidu aħna, siltiet f' *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka* f'paġni 44, 60, 122, u 254.

8 Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized*, trad. Howard Greenfeld (Londra: Earthscan Library, 1990) 205.

9 Ġużè Ellul Mercer, *Leli ta' Ħaż-Żgħir* (Malta: Associated News, 1983) 73.

10 Francis Galea jirriproduċi t-test ta' din l-ordinanza fil-ktieb tiegħu *Is-Sedizzjoni* (Malta: SKS, 1999) 184–86.

11 John Chircop, *The Left within the Maltese Labour Movement* (Malta: Mireva, 1991) 96.

12 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 229–30.

13 Ara wkoll Chircop 76.

14 Galea 122.

15 Chircop 95.

16 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 229.

17 Chircop 93.

18 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 252–53.

19 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 252. Fir-rumanz hemm bosta referenzi għal Mamo u għall-ħbieb tiegħu li kienu ffissati fil-kotba, bħal f'p. 230.

20 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 256.

21 Juan Mamo, *Obstetricia Illustrata* (Malta: Universal Press, 1939) 1–2. Dawn il-kwotazzjonijiet huma mogħtijin bl-ortografija attwali u mhux kif dehru fix-xogħol oriġinali ta' Mamo.

22 Adrianus Koster, "Regular and Secular Clergy in British Malta," *The British Colonial Experience 1800-1964: The Impact on Maltese Society*, ed. Victor Mallia-Milanes (Malta: Mireva, 1988) 85.

23 Dominic Cutajar, "Artistic Crisis and New Ideals - 1800–1860," f' Victor Mallia-Milanes, 248.

24 Cutajar 241.

25 Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, trad. Constance Farrington (Londra: Penguin, 2001) 163-64. Ara wkoll Edward W. Said, *Culture and Imperialism* (London: Vintage, 1993) 323.

26 Oliver Friggieri, *Ġwann Mamo: Il-Kittieb tar-Riforma Soċjali* (Malta: Mid-Med Bank, 1984) 10–11.

27 Fanon, *Black Skin, White* Masks, trad. Charles Lam Markmann (London: Pluto, 1986) 18.

28 Fanon, *Black Skin, White Masks*, 212–13.

29 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 265.

30 Frantz Fanon jiddiskuti dan it-tip ta' mekkaniżmu mentali fi *Black Skin, White Masks*, 215.

31 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 2.

32 Juan Mamo, "Juann Mamo Jicser is-Schiet," *Il-Berqa*, 29.iii.1933. Ħajr lil Olvin Vella għat-tliet artikli li fihom Mamo ddefenda ruħu minn dan l-attakk ta' Carmelo Mifsud Bonnici. Iż-żewġ artikli l-oħra huma tal-5 u t-12 ta' April 1933.

33 Mamo, "Juann Mamo Jicser is-Schiet."

34 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 269.

35 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 96.

36 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 268.

37 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 270.

38 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 271.

39 Azzopardi, *Għejdut Manwel Dimech*, 156.

40 Azzopardi, *Għejdut Manwel Dimech*, 149.

41 Azzopardi, *Għejdut Manwel Dimech*, 150.

42 Ġeraldu Azzopardi, *X'Ġarrab Manwel Dimech* (Malta: Union Press, 1975) 150.

43 Azzopardi, *Għejdut Manwel Dimech*, 53–4.

44 Azzopardi, *X'Ġarrab Manwel Dimech*, 108. Fl-istess ittra Dimech kiteb ukoll: "INGILTERRA? INGILTERRA? XI ĦTIJA FAĦXIJA U QALILA GHAMILT BIEX TOGĦĠOB LILL-QASSISIN!!!"

45 Oliver Friggieri, "The Search for a National Identity in Maltese Literature," ed. Victor Mallia-Milanes, *The British Colonial Experience 1800-1964: The Impact on Maltese Society* (Malta: Mireva, 1988) 297.

46 Mark Montebello, "A Warrior from the Lowest Rungs," *The Sunday Times* [Malta], 15.iv.2001.

47 Ara Azzopardi, *X'Ġarrab Manwel Dimech*. 103–17.

48 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 286.

49 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 284.

50 Kelma li jużaha Manwel Dimech, ngħidu aħna, fl-artiklu "Għar-Repubblika Maltija. Viva r-Repubblika," li deher l-ewwel darba fl-1913 f'*Il-Bandiera tal-Maltin* bħala parti mis-sensiela "Jekk Terħina l-Ingilterra" u li Ġeraldu Azzopardi jxandru mill-ġdid f'*Għejdut Manwel Dimech* (Malta: Union Press, 1978) 150.

51 Carmel Cassar, "Everyday Life in Malta in the Nineteenth and Twentieth Centuries," ed. Victor Mallia-Milanes, *The British Colonial Experience 1800-1964*, 101 u 91.

52 Friggieri, *Ġwann Mamo*, 32.

53 Homi Bhabha, x.

54 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 286.

55 Friggieri, *Ġwann Mamo*, 28.

56 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 14.

57 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 264.

58 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 266.

59 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 274.

60 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 129.

61 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 130.

62 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 131.

63 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 130.

64 Homi Bhabha, "Foreword: Remembering Fanon," f'Fanon, *Black Skin, White Masks*, xvi.

65 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 286.

66 *Ix-Xewka*, Jannar 1971, Freedom Press, il-Marsa.

67 Mons. (Prof.) Dun Karm Psaila, Ass. Lib. Bibljoteka, Malta, 5 ta' April 1930

68 Ngħidu aħna, "Inħallu 'l dawn ilabalbu u jħawdu bejniethom u aħna nieqfu nieħdu nifs." *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 5.

69 *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 11.

70 Ara, fost l-oħrajn, paġni 96, 252 u 268.

71 Ngħidu aħna, *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka*, 44.

72 Fanon, *Black Skin, White* Masks, 229.

73 Fanon, *Black Skin, White* Masks, 230.

74 Manwel Dimech, "Il-Maltin Barra minn Malta," 151-52. Ippubblikata l-ewwel f'*Il-Bandiera tal-Maltin*, 18.i.1913.

75 Fuq dan il-punt ara, fost l-oħrajn, Fanon, *Black Skin, White* Masks, 115.

76 Ara, fost l-oħrajn, Fanon, *Black Skin, White* Masks, 218.

77 Fuq hekk ara, fost l-oħrajn, Fanon, *Black Skin, White* Masks, 25.

78 Fanon, *Black Skin, White Masks*, 18.
79 Memmi 200.
80 Fanon, *Black Skin, White Masks*, 17-18.
81 Fanon, *Black Skin, White Masks*, 38.
82 Fanon, *Black Skin, White Masks*, 25.
83 Amin Maalouf, *On Identity*, trad. Barbara Bray (Londra: Harvill, 2000) 109.
84 Bħal f'p. 122.